

ХЯТАДЫН ЭРТНИЙ ЯРУУ НАЙРАГ ОРЧУУЛАХ НЬ

Ш.Эгшиг¹ (МУИС, ШУС)

Товч утга: *Хятадын эртний яруу найргаас орчуулах нь эртний соёлт Хятад орны яруу найргийн гайхамшигаас монгол түмэндээ танилцуулах нэгэн гүүр болох юм. Энэ өгүүлэлд хятадын эртний яруу найрагт хэдий үеийн шүлэг зохиолууд багтах, хятад яруу найргийн онцлог, чухам хэдий үед хятадын шүлэглэлзүйн зарчим-дүрэм нь бүрэлдэн тогтсон хийгээд хятад шүлгийг монгол хэлнээ орчуулан буулгахад хятад шүлгийн тогтсон зарчим ба онцлогийг монгол шүлгийн онцлогт тааруулан яруу нийлэмжтэйгээр, хэлбэрийг хадгалж, утгыг алдагдуулахгүйгээр хэрхэн зохистойгоор буулгах, орчуулагч нь өөрөө эх хэлээрээ шүлэг зохиодог байх, орчуулах шүлгийн талаар сайтар судлах, тайлбар зүүлт хийх нь зүйтэй болох талаарх саналаа дэвшүүлэв.*

Түлхүүр үг: *сонгодог яруу найраг, шүлгийн цохилго, шүлгийн хэмнэл, шад, бадаг, шүлэглэлт ном, ордны дуулал, зохист аялгуу*

Хятадын эртний яруу найраг их алдартай хэмээн хүмүүс хэлцдэг ч чухам ямарын учир хятад хийгээд дэлхий дахинаа тийм их үнэлэгддэг болохыг сайн мэдэхгүй ч байж болох юм. Хятад хэл бага сага сурсан бид мэтийн хүн хааяа бас судалгаа хийх, өгүүллэг бичих гээд эрхгүй ямар нэгэн шүлэг яруу найраг орчуулах хэрэг гардаг юм. Тэгээд л шүлгээ үзээд, ойлгож ухаарч дийлэхгүй бол тухайн шүлгийн орчин цагийн хятад хэлээр хийсэн хадмал тайлбар сэлт үзээд л, тийм юмгүй бол хуучин шинэ олон толиос шүүрдэж байгаад л нэг иймэрхүү утгатай бололтой гээд хэдэн үг холбож, бас болоогүй шүлгийн хэв загварт оруулаад биччихсэн тохиолдол бий. Тэгж хийсэн –орчуулгал маань хожим үзэхэд утга агуулгын хувьд санаа нь илэрсэн хэдий ч, жинхэнэ яруу найраг биш байдаг. Үүний учир бол орчуулагч нь яруу найрагч биш, бас шүлэгзүйн дулимаг мэдлэгтэйн улмаас юм. Чингэхээр хятадын эртний сонгодог яруу найргийн уламжлал, онцлогоос энд товч дурдсу.

Хятадын эртний шүлэг яруу найраг –Шүлэглэлт ном–оос эхэлнэ. Энэ бол эртний шүлгийн цоморлиг бөгөөд баруун Жоу (西周 НОТӨ1044-771 он) улс хийгээд Хавар намрын (春秋时期, НОТӨ 770-476 он) улсын дуу шүлгийг хамарна. Байлдаант (战国, НОТӨ 475年-221 он) улсын үед өмнө зүгийн Чу улсын –Чу улсын уянгал, Хань (汉朝, НОТӨ202—НОТ220 он) улсын үед эмхэтгэсэн –Ордны дуулал– нь түрүү үеийн шүлэг дуулалд

¹ МУИС, ШУС, ХУС-ын ази судлалын тэнхимийн багш, доктор, дэд профессор

хамаарна. Тан (唐朝 618—907) улсын үеэс яруу найргийн өөр нэгэн хөгжлийн үе эхэлсэн ба -Ордны дуулал-д суурилсан дөрвөн шадат тасархай бадаг (绝句), найман шадат хэмжээт шүлэг (律诗) зонхилж ирсэн юм. Хэмжээт шүлэг нь төвшит аялгуугаар (平声) холбоц хийн, өгүүлбэр тус бүрийн төвшитгөсөн аялгуу (平仄) ба эн зэрэгцүүлэл (对仗) нь ая данг тохируулах тодорхой журмын дагуу зохиогдоно. Сүн (宋朝 960—1279) улсын үед оргилдоо хүрсэн Сүн улсын дуулал (宋词) яруу найргийн бас нэгэн чухал хэлбэршил бөгөөд дууллын тогтсон хөг эгшгийн нэрийдлээр (词牌) дамжуулан ая тааруулан зохиож, дуулж хуурдах боломжтой болдог байв. Хятадын эртний шүлэг яруу найргийн хөгжлийн хамгийн сүүлийн үе бол Юань улсын дуурилаг (元曲) юм. Энэ найргийн төрөл уламжлалт хөг эгшиглэнт холбоцыг мөнөөхөн хэрэглэсээр байсан боловч Юань улсын үед дэлгэрсэн ший жүжгийн нөлөөгөөр аажимдаа нөлөө нь буурч, цаашид дахин өмнөх шигээ хөгжих явцгүй болсон гэж үздэг билээ. Эртний яруу найргийн бүхий л үед шүлгийг тодорхой дүрмээр зохиролтой зохиох, ая дант холбоцоор холбох тухай тэмдэглэсэн байдаг. Энэ бол хятад хэлний түүхэн онцлогтой холбоотой асуудал юм.

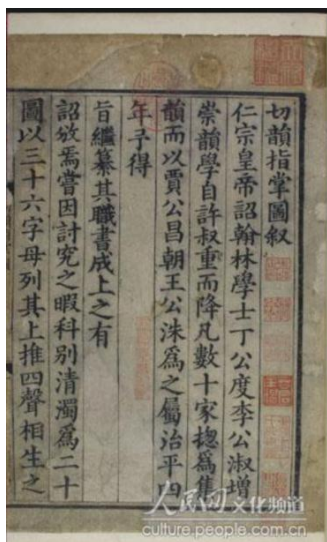
Хятад хэлний анхны үгийн утга тайлсан толь бол -Эржа (尔雅) бөгөөд Хань улсын түүхэнд орсон күнзийн суртлын сонгодог зохиолуудын нэг юм. Хожим Тан улсын үед түшмэл сонгох шалгаруулалтад эртний бичгийн шалгалтын гол ном болсон байдаг. Энэ толь хожмын хятад үгийг авиан судлалын үүднээс тайлбарлах тользүйн гол үндэс суурь нь болсон юм.



Хятадын анхны толь бичиг “Эржа” (尔雅)

Үүнээс даруй хэдэн зууны хойно -Нийлэмжит яруу авиал (切韵) (мөн Найралт холбоц, Яруу эгшиглэл хэмээн орчуулж болохоор) хэмээх нэгэн зүйл үеийн дуудлагын толь бичиг Суй улсын тогтнож байсан 601 онд гарсан аж. Нийт 11500 ханз үсэг орсон, 193 авиа холбоцыг 4 хөгөөр ялган хувааж, ханз үсгийн дуудлагыг тэмдэглэсэн байдаг. 1008 онд энэ толь бичгийн ханзыг

нэмэгдүүлэн, –Дэлгэрүүлсэн яруу авиалл (广韵) нэрт 26194 ханз багтаасан толь, 1037 онд 53525 үсэг цуглуулж хийсэн –Яруу авиан чуулганл (集韵) гарсан нь бүгд анхны –Нийлэмжит яруу авиалл-ны тольтой ижил зарчмаар буюу огцом огших (反切) авианы хоёр нийлэмжээр ханз үсгийн авиан дуудлагыг тэмдэглэсэн ханзаар авиа галиглах аргаар бүтээгдсэн толь бичгүүд байв. –Нийлэмжит яруу авиалл –нд анхлан хятад хэлний авиаг ханз үсгээр галиглах аргыг нээсэн явдал бол хятад хэлний түүхэнд эргэлтийн шинжтэй үйл явдал болсон гэж үздэг юм. Учир нь ханз үсэг бол дүрс үсэг тул түүнийг хараад хэрхэн дуудагдах талаар тогтоосон дүрэмгүй үед хэрвээ мэдэхгүй ханз үсэг тохиолдвол, хэрхэн дуудахаа мэдэхгүйд хүрнэ. Харин бичиг үсэг нь авиан тогтолцоотой бусад хэлэнд хүн хэдийгээр үгийн утгыг нь мэдэхгүй ч байсан ядахнаа тухайн үгийг дуудаж уншиж болно доо. Чингэхээр ханз үсгийг дуудах аргыг нээсэн явдал бол өнөөгийн бидний хэлж заншиж байгаа –инновацл хэмээх ‘шинэлэг төгөлдөршил’ шиг хэмжээний их үйл явдал байжээ. Үүнийг хамгийн энгийнээр тайлбарлавал, 東 хэмээх ханзны дуудлагыг хүн бүрийн мэдэх 德 ба 紅 гэсэн хоёр ханзны дуудлагаар тэмдэглэхэд уг 東 ханзыг дуудах гэж буй хүн 德 буюу эхний ханзнаас (d-e) тухайн ханзны үе эхлэх (d) эхний авиаг, хоёр дах ханзны (h-ong) үеийн төгсгөл болох (-ong) сүүлийн авиаг тус тус салгаж аваад (d-ong) гэж нийлүүлж дуудахад, мэдэх гэж буй ханзны үеийн дуудлага үүсэн дуудагдах юм. Үе бүтээх эхний ба сүүлийн авиаг ‘огцом огших’ (反切) хэмээх үе бүтээх авиа гэж нэрийдсэн байдаг.



“Нийлэмжит яруу авиалл” (切韵)

Яруу авиан холбоцын хүснэгт

Дээр өгүүлсэн толь болон авиан холбоцын хүснэгтэнд суурилсан авиа эгшгийн тэгшит ба ташуу аялгуу (хувирах аялгуу)-ны тухай ойлголт нь ханз үсгийн буюу үеийн хөг айзмын тухай ойлголтоор баяжиж, энэ нь шүлгийн бүтэцтэй зохих шижмээр холбогддог юм. Шүлэгт буй тэгшит ба ташуу (平仄 авианы нэгэн хэвийн үргэлжлэх аялгуу-тэгшит аялгуу ба авианы өөрчлөлттэй аялгуу- ташуу аялгуу) аялгууны найрал нь тодорхой хэмнэл цохилгыг бий

болгож байдаг. Энэ нь шүлгийн хэмнэл болно. Эртний хятад хэлний 4 янзын хөг хэмнэл нь хэлний авианы өндөр нам, өгсөх уруудах, урт богиныг заадаг. Тэгшит аялгуу нь нэгэн хэвийн тэгш өөрчлөлтгүй, ташуу нь нугарч солигдсон өөрчлөлттэй авиан аялгуу юм. Өгсөх, буурах, хураамжит аялгуу бол ташуу аялга, харин ямар ч өөрчлөлтгүй нэгэн хэвийн нь тэгшит аялгуу болно. Энэ дөрвөн янзын авианы байдлаас дөрвөн хөгийг ялган таньж байгаа хэрэг юм. Ханз үсгийг нэгхэн үе бүрдүүлдэг, чингэхээр тэрхүү нэг үеийг нэг эсвэл хоёр нийлэмж холбоц бүрдүүлнэ. Чухамхүү тэр нь эгшиг гийгүүлэгчийн бүрдэл бөгөөд дундад эртний хятад хэлэнд гийгүүлэгч ба эгшигийн хүснэгтийг дээр өгүүлсэн авиа тэмдэглэсэн толиос уламжлан зохиосон байдаг. Авиаг тийм эрт цагт одоогийн шинжлэх ухааны үндэстэй ялгасан байдаг нь тун гайхамшигтай. Үеийн дуудлага эхлэх 36 гийгүүлэгчийн хүснэгт, мөн үеийн төгсгөл 43 эгшигийн хүснэгтийг зохион бий болгожээ. Энд жишээ болгон, зөвхөн гийгүүлэгч авианы хүснэгтийг анхны хятад эх ба англичилсан байдлаар дор орууллаа.

此圖每韻呼吸四聲字並屬之	齒音古 清濁	音喉 清濁	音齒 濁清濁清	音牙 清濁	音舌 濁清濁清	音唇 清濁清	○三十六字母 ○歸納助紐字 ²
	日來	喻匣曉影	邪心從清精	疑群溪見	泥定透端	明並滂幫	
	半撮半商	喉音律飛	釋審牀穿照 細正齒音 齒頭音	娘澄徹知	舌上音 舌頭音	微奉敷非 唇音輕 唇音重	
人隣 然連	勻碩 綠賢	殷馱 馱馱	錫延 新仙	銀勤 言皮	盛廷打丁 年田天顛	氏頰 頰篇	寘邊 縮篇
		辰身 禪禪	蘇膜 潺輝	紉陳 燃塵	熊珍 心遺	文芬 芬翻	分番

36 гийгүүлэгч авиан хүснэгт

The 36 initials, with LMC values^[27]

		Tenuis 清	Aspirate 次清	Voiced 濁	Sonorant 清濁	Tenuis 清	Voiced 濁
Labials 唇	重唇音 "heavy lip"	幫 p-	滂 p ^h -	並 ph-	明 m-		
	輕唇音 "light lip" ^[g]	非 f-	敷 f ^h -	奉 fh-	微 u- ^[i]		
Coronals 舌	舌頭音 "tongue-head"	端 t-	透 t ^h -	定 th-	泥 n-		
	舌上音 "tongue up"	知 tr-	徹 tr ^h -	澄 trh-	娘 nr- ^[g]		
Sibilants 齒	齒頭音 "tooth-head"	精 ts-	清 ts ^h -	從 tsh-		心 s-	邪 sh-
	正齒音 "true front-tooth" ^[i]	照 tʃ-	穿 tʃ ^h -	牀 (t)ʃh- ^[k]		審 ʃ-	禪 ʃh-
Velars 牙	牙音 "back-tooth"	見 k-	溪 k ^h -	群 kh-	疑 ŋ-		
Gutturals 喉	喉音 "throat"	影 ʔ-			喻 h-	曉 x-	匣 xh-
Lateral	半舌音 "half tongue"				來 l-		
	半齒音 "half front-tooth"				日 r- ^[i]		

36 гийгүүлэгч авиан хүснэгт (англичилсан байдал)

Ингээд шүлэг зохиох хүн -Нийлэмжит яруу авиал-ны толиос (найралт холбоцын) үеийн хоорондоо зохиролтой нийлэмжит яруу авиа дуудлагыг, өөрөөр хэлбэл, ханз үсгийг шүлэг тэрлэх тодорхой дүрмийн дагуу үгийн утгыг бодолцон байж шүлэг зохиодог байжээ. Шүлэг тэрлэх дүрэм нь тухайлбал, тэгшит ба ташуу аялгууны нийцлээс ургуулан гаргасан дүрэм байдаг. Тухайлбал, таван үгийн хэмжээт шүлгийн эхний шадын эхний хоёр ханз үсэг нь тэгшит байвал тэгш, харин эхний хоёр ханз үсэг нь ташуу байвал ташуу таван үгийн хэмжээт шүлэг гэнэ. Долоон үгийн үет шүлгийн эхний шадын хоёр дахь үсэг нь заавал тэгшит байж байж, тэгшит эхлэлтэй болно. Мөн үүнтэй адил ташуу эхлэлт долоон үгийн үет шүлгийн эхний шадын хоёр дахь үг нь заавал ташуу аялгуут ханз байх ёстой гэх мэтээр цаашид бусад шадуудын нийлэмж зохиролтой ба зохиролгүйг жагсаан заасан байдаг. Тэгэхээр шүлэгч хүн зайлшгүй тэдгээр зохицлынх нь дагуу л ханз үсгийн авианы дуудлагыг шинжих хэрэгтэй болдог байна.

-Хос уянгал (对联) хэмээх хятадын бэлгэдлийн соёлыг мянган жил тээсэн шүлгийн хэлбэр бас бий. Энэ нь хоёр мөрт шүлэг бөгөөд дээд доод мөрийн харгалзах үе нь ямагт нэг төрлийн үгээс бүтнэ. Жишээ нь, нэр үг бол нөгөө мөрийн харгалзах үг нь нэр үг, үйл үг бол үйл үг, тэмдэг нэр бол тэмдэг нэр байх ёстой, шүлэглэлийн үүднээс хос уянгын дээд мөрний сүүлийн үг ташуу аялгаар, сүүлийн шадын сүүлийн үг нь тэгш байх ёстой гэсэн дүрэмтэй. Хос уянгыг баяр ёслол, тэмдэглэлт үйл явдлын үед хэрэглэхдээ голдуу хаалга, гэгээвч, дэлгэцийн хоёр талаар босоогоор нь байрлуулахдаа баруун талд эхний мөрийн үг, зүүн талд сүүлийн мөрийн үгсийг байрлуулдаг.

Хятадын сонгодог бүтээлүүд угтаа мөнөөх л шүлэглэлзүйн тогтсон дүрмийг ягштал баримталсан байдаг ба тэрхүү сор болсон бүтээлүүдээс монгол хэлнээ манай нэрт гүүш нар хөрвүүлэн буулгахдаа мөнөөх уран яруу, найралт шинжийг нь бас буулгах тал дээр ихээхэн анхаарч иржээ.

-МУИС-ийн профессор багш, нэрт манжич Шаарийбуу багш маань нангиадын яруу найргийн шижир тунгаамал болсон "Шүлэглэлт ном" хэмээх сонгодог их цомгийг манж, хятад, япон хэлнээс тулган орчуулж дуусгажээ.² Үүнийг хийхэд арав гаруй жилийн хүч хөдөлмөрөө зориулсан тухай шавь Баярсайхан нь бичиж үлдээсэн юм.

Ц.Базаррагчаа багштан бээр хятадын орчин үеийн яруу найргаас орчуулахын зэрэгцээ мөн хятадын эртний найргаас сорчлон дуун хөрвүүлсэн билээ. -Шүлэглэлт ном|| 1999 он, Чүй Юанийн -Самуурлаас салан одохуй|| найраглалыг 2012 онд орчуулсан нь 2014 онд хэвлэгджээ. Яруу найргийн орчуулга хийхээс гадна орчуулгын судалгаанд нэлээд их анхаарч, ялангуяа Б.Явуухулангийн -Ли Бай|| -н шүлгийн орчуулгын номд шүүмж дүгнэлт хийсэн, -түүний орчуулгын зохиолууд нь дорнын бичлэгийн аястай үгийн утгын харьцааг нээн илэрхийлэн, зохиолч яруу найрагчийн хувиар уран яруу дүрслэлт мэтгэлгээгээр шигтгэж урладаг онцлогтой. Үг хэллэгийн хувьд уламжлалт -мой, муй, мүй|| гэсэн нөхцлүүдээр шадын сүүлийг төгсгөсөн болон монгол хятад шүлэглэх горимыг чанд баримталж, бичлэг туурвилзүйн онцлогийг анхааран -амой|| зэрэг үгсээр уран сайхнаар цохилго, хөг аялгыг голлож уламжлалыг шүтэн дуун хөрвүүлж бүтээдэг нь ажиглагдаж байна.³ гэж -XX зууны монгол зохиолчид|| цувралын 37-д Д.Цэвээндорж Ц.Базаррагчаагийн яруу найргийн орчуулгын онцлогийнх нь талаар цохон дурдсан байна.

М.Чимэдцэеэ багштан хятадын уран зохиолын орчуулгын судалгааг дорвитой хийж, Хятадын сонгодог уран зохиолын дээж цувралаар Күнзийн -Шүүмжлэл өгүүлэл||, -Их суртахуй||, -Сүнзийн дайтахуйн ухаан|| зохиолуудыг орчуулан, хэвлүүлэн гаргасан билээ. Эдгээр зохиолууд нь мөнөөх хятад сонгодог бичгийн хэлний найралт холбоц, нийлэмжит авианы зарчмыг тусгасан байдаг хийгээд орчуулгад нь энэхүү уран яруулаг байдлыг хадгалж, эх хэлнээ яруу тансаг орчуулсан байдаг юм.

Мөн доктор, профессор Д.Болдбаатар бол хятадаас монгол хэлэнд орчуулагчдын сүүлийн үеийн нэртэй зүтгэлтэн гэж үзэхээс аргагүй юм. Тэрээр орчин үеийн тользүйн хөгжилд дорвитой хувь нэмэр оруулж буй төдийгүй -Журамт бүсгүй Лү Би Лянь||, -Мөрөн голын шулам хүүхэн||, -Чонон сүлд||, -Гурван улсын үлгэр|| хэмээх роман, үргэлжилсэн үгийн зохиол, Монголын Радиогийн нэвтрүүлэгт орсон -Дү Фүгийн шүлгүүд|| -Сун улсын яруу найрагч Жоу Бан Яны бүтээлүүд|| зэрэг орчуулгын найрууллууд бэлтгэсэн байдаг юм. Түүний киноны орчуулгад гарах хятадын эртний яруу найргийн орчуулга нь ихээхэн уянгалаг чихэнд чимэгтэй болох нь кино үзэж буй хүнд өөрийн эрхгүй мэдэгддэг. Учир нь шүлэг яруу найргийн тансаг уянгалаг, хөгжимлөг болохыг зүгээр нүд гүйлгэн унших бус, харин тод чанга унших эсвэл сонссоноор илүү мэдрэгддэг талтай тул үүнийг эртний үйл явдалт, түүхэн кино, жүжиг зэргээс сонсож яруу тансгийг нь шагших боломжтой юм. Чухам ийм орчуулгыг өнөө

² М.Баярсайхан, -Зуу дахь хавраа угтаж буй МУИС-ийн хүндэт профессор", "Өдрийн сонин"- ы 2009.01.16. №011-д http://smlc.num.edu.mn/index.php?option=com_content&view=article&id=355

³ Цэвээндорж Д, -XX зууны Монгол зохиолчид|| цуврал-37 Цэвээндоржийн Базаррагчаа /Намтар уран бүтээл, судлал шүүмж, орчуулга / Улаанбаатар, 2003, 58-р тал.

цагт –зөвхөн|| Д.Болдбаатарын орчуулгын киноны дуу авианаас сонсон таашааж болно.

Я.Ганбаатар багштаны түүх, уран зохиол, яруу нийтлэлийн бүтээлийн цуваа тасардаггүй бөгөөд түүний орчуулгын бүтээлүүдэд хятадын богино өгүүллэг ба сонгодог яруу найргийн орчуулга давамгайлдаг. Зүгээр нэг орчуулаад өнгөрөхөөс илүүтэй, тухайн орчуулгыг хятад шүлэг, яруу найргийн онцлог болох –гурван мэдрэхүйн хүртээмж||-ит чанарыг (унших, сонсох, харах гурван мэдрэмжийг хятад хэлний онцлог болох үсэг бичигтэй нь холбон тайлбарладаг.) нь монгол хэлнээ буулгах хэрийн хүн барьж аваад хийчихгүй тэрхүү яруу найргийн орчуулгаа бусад хэлний орчуулгатай нь хадаж хэвлүүлсэн –Нангиадын сонгодог яруу найраг|| хэмээх бүтээл нь судлаач, суралцагсдад тун их тустай бүтээл болсон юм. Хятадын яруу найргаас орчуулсан дуун хөрвүүлэгч Б.Явуухулан, Ч.Чимэд, Ц.Сүрэнжав, Г.Мэнд-Ооёо гээд олон хүний тухай болон өвөрлөгч нарын яруу найргийн орчуулгын талаар энд ярьж болох ч энэ нь орчуулгын тойм, шүүмж төдий болох тул гол сэдэв рүүгээ эргэн оръё.

Хятадын эртний шүлгийн онцлогийг ярихад шүлгийн айзамзүй, бадаглалзүй, эгшиглэлзүйн ⁴ талаас нь тухайн үндэстний шүлгийн ерөнхий нийтлэг чанарыг тогтоож болох юм. Монгол шүлэг нь дөрвөн шадат бадаглал голлосон, гурав ба хоёр шадат бадаглал удаалсан ба өргөлтөт шүлэг мөн тул тооны ч, чанарын ч аль алины шинжийг хадгалсан шүлэгтэй хэмээн эрдэмтдийн дийлэнх нь үздэг.

Гадаад хэлээс шүлэг орчуулахад монгол хэлний яруу тансаг байдал хийгээд хэлний бүтэц нь ямар ч саад бэрхшээлгүй, гагцхүү орчуулагчийн авьяас билэг хийгээд боловсрол мэдлэг л мэдэх хэрэг гэдгийг Б.Ринчен доктор нэгэнтээ өгүүлэл⁵-дээ дурдсан билээ. Дорнын их яруу найрагч Б.Явуухулан бээр орчуулгын шүлэг бол –эргүүлж дэвссэн хивс||, –шилэн бүрхүүл дор орсон анхилуун цэцэг||, –өнгө нь онгосон дорно дахины торго|| ⁶ хэмээгддэг гэж яруу найраг орчуулах нь ямархуу амаргүй ажил болохыг зүйрлэн хэлдгийг яруу найргийн судалгааны бүтээлдээ оруулсан нь санамсаргүй хэрэг биш юм. Тэрбээр мөн яруу найргийн орчуулгад эрхэмлэвэл зохих дөрвөн зүйл⁷ буй нь,

1. Санааг тод буулгах;
2. Дүр, зураглалын өвөрмөц нарийнийг хадгалах;
3. Шүлгийн өнгө аяс, хөгжмийг хадгалах;
4. Шүлгийн хэлбэрийг хадгалах хэрэгтэй гэсэн юм.

Яруу найргийн эх хэлэн дэх шад ба бадгийн бүтэц, шадан дахь үеийн тоо, өргөлт, нугалбар зэргийг мөнхүү монгол хэлнээ буулгахдаа аль болохоор

⁴ С.Дулам, Ц.Хасбаатар, Шүлэг судлал, Уран зохиолын онолын үүд, УБ, 169-191 тал.

⁵ Б.Ринчен, Шүлэг орчуулах эрдэм, –Орчуулгазүй|| Эрдэм шигжилгээний цуврал, №3, УБ,2014, 151-156 тал

⁶ Б.Явуухулан, IV Яруу найргийн орчуулгын асуудалд, –Яруу найраг Миний амьдрал|| Улаанбаатар, 1983, 149-р тал.

⁷ Б.Явуухулан, IV Яруу найргийн орчуулгын асуудалд, –Яруу найраг Миний амьдрал|| Улаанбаатар, 1983, 151-р тал.

хадгалахыг эрмэлзэж эх шүлгийн бүтцийг хадгалах нь уншигч судлагч түмэн олноо хүндэтгэсэн төдийгүй шүлгийн эхийн анхны байдлыг мэдрэхэд нь тустай болно. Б.Ринчен докторын бас нэгэн санал⁸ бол өргөлттөт үеийг урт эгшгээр, өргөлтгүй үеийг ерийн эгшигт үеэр орчуулбал монгол хэлнээ буулгах бас нэгэн арга хэмээн үзсэн байдаг.

Өвөрмонголын эрдэмтэн Ш.Мэргэний зэрэг хамгаалсан зохиол⁹ -д В.Инжиннашийн –Хөх сударл-аас –... үзтэл иргэн үгс сүүл даран хэлж, монгол үг толгой холбон өгүүлэх, төвд үг түргэн дөгийг эрхэлж, манж үсэг тус тааруулан зохиожухуйл гэсэн хэсгийг эш татжээ. Ш.Мэргэний судалгаа бол хятадын эртний шүлгийн нэгээхэн цогц шинжтэй орчуулгын судалгаа бөгөөд энэ судалгаанд монгол хүн хятад хэлээр зохиосон шүлгийг сонгон авч судлахдаа хятад шүлгийн ерөнхий зарчим, онцлогуудыг мөн шингээсэн тул сэдэвт маань бас авцалдана. Эртний монгол өвөг дээдэс маань гадны хэлийг шүлэг зохиох хэмжээнд хүртэл эзэмшээд, бүр хятадын яруу найраг бичих уламжлалт хэв зарчмаар өчүүхэн ч торолгүй хүний сэтгэлийн нарийн нандин чавхдасыг дуугаргах бүтээл хийж байсан байна. Ийм сайхан эхийг аялгуу сайхан монгол хэлнээ мөн л тэр сэтгэлийн доторхи чавхдасыг хөндөхөөр орчуулчихвал сайхансан.

Юань улсын Баян жанжины –Зарлигаар мөрний өмнөдийг хураамжилсан нь|| шүлгийг жишээ болгон авч харъя. Шүлгийг Б.Буян орчуулж, –Юань улсын үеийн монголчуудын хятадаар бичсэн шүлгийн сонгомол||¹⁰ номд оруулжээ.

奉使收江南

feng shi shou jiang nan

Зарлигаар мөрний өмнөдийг хураамжилсан нь

伯颜

bo yan

Баян жанжин

剑指青山 / 山欲裂,

jian zhi qing shan / shan yu lie

Хөхөмдөг уулыг сэлмээр заахуйя / уул хагармаар болжээ.

马饮长江 / 江欲竭

ma yin chang jiang / jiang yu jie

Хөх мөрнөө хүлгээ услахуйя / мөрөн ширгэхүйд хүрчээ

精兵 / 百万 / / 下江南

jing bing / bai wan // xia jiang nan

Зуун түмэн / шилдэг цэрэг // мөрний өмнөдөд буухуйя

干戈 / 不染 / / 生灵血

⁸ Б.Ринчен, Шүлэг орчуулах эрдэм, –Орчуулгазүй|| Эрдэм шигжилгээний цуврал, №3, УБ,2014, 155 тал

⁹ Шагдарсэрэнгийн Мэргэн –Их Юан гүрний үед хятад хэлээр зохиол бичиж байсан монгол яруу найрагчдын бүтээлийн хятад эх ба монгол орчуулгыг харьцуулан судлах нь|| МУИС, МХСС, УБ, Битпресс ХХК, 2009, 86 тал.

¹⁰Buyan B. Yuwan ulus-un ūy-e-yin mongyolcud-un kitad-iyar bicigsen silüg-ün songyumul. Óbúr mongyol-un bayacud keŭked-ün keblel-ün qorŭy-a, Tüngliyo, 1994, 5-г tal-a дам эшилсэн: Шагдарсэрэнгийн Мэргэн –Их Юан гүрний үед хятад хэлээр зохиол бичиж байсан монгол яруу найрагчдын бүтээлийн хятад эх ба монгол орчуулгыг харьцуулан судлах нь|| МУИС, МХСС, УБ, Битпресс ХХК, 2009, 85-86 тал.

gan ge / bu ran // sheng lin xue

Жадны үзүүр / зэвсгийн дээр // амьд цус бялтсангүй.

Энэ шүлэг нь 7 үет 4 шадат шүлэг байна. Шүлгийн нэг, хоёр, дөрөвдүгээр шадын төгсгөлд сүүл холбожээ. Нэг ба хоёрдугаар шад нь дундаа болон сүүл холбосон бөгөөд дундах холбоц нь нэг үгийг давтан давтан (нэгдүгээр шадад 山山, хоёрдугаар шадад 江江 гэж үг давтсан бөгөөд эдгээр нь дундаа нугалбараар зааглагдсан байна.) оруулсан нь маш уран бөгөөд сонсголонтой болгосон, эхний хоёр шад ба сүүлийн хоёр шад нь хоор хоорондоо ижил нугалбартай, тиймээс шүлгийг уянгалуулан уншихад чихэнд чимэгтэй, хэлэхэд бас усны урсгал мэт амар. Шүлгийг эрдэмтэн Буян орчуулсныг үзвэл эхний хоёр, сүүлийн хоёр шадыг тус тус толгой холбосон ба ижил нугалбараар хувааж орчуулсан байна. Эхний хоёр шад мөн дундын холбоцтой байгаа ба шадын үгийн тоо бүгд долоо долоо байгаа нь орчуулагчийн чадвартайг үзүүлж байгаа хэрэг. Үеийн тоог тааруулах эсэх дээр хэрхэн хийсэн нь шүлгийн орчуулгын бас нэг үзүүлэлт болно. Шинэ үсгээр байгаа энэ орчуулгын эх бус, монгол бичгээрх эхийг нягтлах нь илүү зохимжтой. Өөрөөр хэлбэл, Б.Ринчений эхийн байдлыг алдагдуулахгүй байх гэснийг хэрхэн хийснийг монгол бичгээр хийсэн орчуулгаас нь нягтална хэмээсэн хэрэг юм. Энэ шүлгийн орчуулгын шад доторхи үеийн тоо жигд бус байв. Монгол шүлэг үет шүлэг гэгддэг боловч европын хэлүүдээс орчуулж ирсэн ная гаруй жилийн дотор европ шүлгийн хэмжээг тэр хэвээр нь буулган орчуулсан нэг ч шүлэг гараагүй¹¹ талаар их гүүш, судлаач Го. Аким нэгэнтээ илтгэсэн байдаг. Тэгэхээр хятадын эртний шүлгийг мөн үе тааруулан орчуулна гэвэл бараг бүтэхгүй мэт, учир нь дээд ба дундад эртний хятад хэлний уугуул хятад үгс нь дан ганц үет ханз үсгээр илрэн гардаг тул 3, 4, 5, 7 гэх мэт үеэр шадалсан шүлгийг нэг үг нь бараг ихэнх нь хоёроос дээш үет үгээс бүтэх монгол хэлэнд буулгахад яагаад ч үеийн тоог адилтгах арга байхгүй, харин харьцааг хадгалах тухай ярьвал арай дээр болох юм.

Эртний шүлгийг орчуулах хүн дээрх мэт шүлэглэлийн онолын ерөнхий ойлголтыг мэдэж байх, өөрөө эх хэлээр шүлэг зохиодог байх гэх мэт эрдэм төгс байвал орчуулга нь харьцангуй сайн болох буй заа. Чингэвч бас нэг асуудал бол эртний шүлэг орчуулахдаа болж өгвөл тухайн цаг үеийн монгол хэлээр нь буулгачихвал бүр ч уран сайхан болох мэт санагдана. Гэвч энэ бол орчин үеийн орчуулагч нарын хувьд тийм ч боломжтой биш нь ойлгомжтой. Бидний одоогоор олдоод буй монгол бичгийн дурсгал гэхэд дундад эртний монгол хэлний дурсгал байна. Хожим үүнээс эртний дурсгал олдвол нэн сайн болох юм. Уламжилж ирсэн эртний энэтхэгийн зохист аялгууч Дандины –Зохист аялгууны толь|| монгол хэлнээ орчуулагдсан нь эртний шүлэг орчуулагчид ихээхэн тустай гарын авлага болох нь дамжиггүй. –Зохист аялгууны толь|| ашиглах түүнээс үг олж тааруулах, илт өгүүлэх нэртэй адил үг хэрэглэх гэх мэтээр төвд хэлээс орчуулж байсан их гүүш, дуун хөрвүүлэгч нараас сурах зүйл их бий. Энэ дашрамд нэгэн зүйл тэмдэглэхэд, –Зохист аялгуу|| хэмээх энэ үг 601 онд

¹¹ Хатагин Го.Аким, –Монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийг орчуулгын онолын үүднээс тодорхойлох оролдлого, Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр, УБ, 2006, 75-р тал.

Хятадад зохиогдсон –Нийлэмжит яруу авиа|| хэмээх авианы дуудлагын тольтой адил шүлэг –найруулах|| тэр санааг илтгэж байгаа нь ихэд сонирхолтой санагдав. Дандины аж төрж байсан үеийг эрдэмтэд янз янзаар тэмдэглэдэг ч нэлээд баримт түшсэн таамаглал нь түүнийг долдугаар зууны сүүлийн хагаст¹² энэхүү зохиолоо туурвисан гэдэг. Тэгэхээр Хятадад долдугаар зууны эхний хагаст, Энэтхэгт сүүлийн хагаст яруу холбоцын талаархи толь гарч байжээ. Чухам тэр үед дорно дахинд яруу найраг, шүлгийн онол ба зарчмууд хэдийн боловсорч, үр дүнд нь тэдгээр толь бичиг зохиогдсон болж таарч байна. Тухайн үеийн дорно дахины бие биеэс хамааралгүй ч байж болох хоёр өөр соёлт оронд нэгэн зууны дотор яруу аялгууны зохист нийцлийн тухай зохиол бүтээл ийнхүү гарч, үүний хамтаар шүлэг зохиох дүрэм нь бас тодорхой болж боловсорсны дараахан нь оршин тогтносон Хятадын Тан улсын үе бол дайн дажингүй түүхэн тогтвортой үе байсан нь соёл, утга зохиол цэцэглэн хөгжих нөхцлийг бүрдүүлжээ. Чухам ийм тохироо бүрдсэн хөрсөн дээр Тан улсын сонгодог яруу найраг хөгжиж, олон олон яруу найрагч нийт дөчин мянга гаруй шүлгээ туурвиж үлдээжээ. Тан улсын шүлгээс эдүгээ түүвэрлэн хэвлэсэн байдлыг үзэхэд, үгийн болон үйл явдлын талаархи тайлбар сэлттэйгээ орчин цагийн хятад хэлнээ буулгасан хадмал орчуулгатайгаа хэвлэгддэг. Учир нь эдүгээгийн хятадын бичиг зохиолын хэл ба эртний хятадын бичгийн хэлний хоорондох ялгаа зааг ихтэйн улмаас эртний зохиолыг эхээр нь уншаад ойлгохгүй байдал үүсдэг тул заавал ингэж орчин цагийн хятад хэлнээ тайлбарлан буулгадаг. Тэгэхээр эртний зохиолын орчуулга хийх хүн мөнөөх зохиолын зохиогдох үед холбогдох үйл явдал, эртний үгийг орчуулахдаа сац тайлбарлаж, дагалт зүүлт хийж байвал илүү ойлгомжтой болох юм гэж бодогддог хэлэх юун. Бас нэгэн зүйл бол эртний шүлэг туурвих үеийн хятад үгийн авиа дуудлага орчин цагийн хятад хэлний авиан дуудлагаас ялгаатай байсныг заавал харгалзан үзэх ёстой юм. Хятадын болон барууны эрдэмтэд дээд эртний ба дундад эртний үеийн дуудлагыг нөр их хичээл зүтгэлээр сэргээн тогтоосон юм. Тэдний гол төлөөлөгчид бол Бакстер (William H. Baxter), С.А. Старостин, Карлгрен (Bernhard Karlgren), Сагарт (Laurent Sagart), Пүлейблэнк (Edwin G. Pulleyblanc), Манж Чингийн эрдэмтэн Чень Ли (陈澧), Хятадын Ван Ли (王力), Ли Фангуй (李方桂) нар билээ. Ялангуяа Шведийн эрдэмтэн Карлгрен хятадын нутгийн аялгуунууд ба –Дэлгэрүүлсэн яруу авиа|| (1008 он) –г судалсан судалгаандаа тулгуурлан 1922 онд хамгийн анх бүрэн хэмжээний хятад хэлний эртний дуудлагыг сэргээсэн бүтээл¹³ -ээ гаргасан билээ. Чингэхээр хятадын эртний яруу найргийг тухайн үеийн дуудлагаар нь сэргээн сонсвол, орчин цагийн дуудлагаас ихээхэн өөр байх юм. Чухам тэр үеийн хөг, хөгжимлөг нь одоогийн хятад хэлээр сонсохоос ангид бол үүнийг нь ч бас орчуулгандаа тусгаж болох эсэх дээр орчуулагч нь ч бас бодолцох ёстой болох юм. Тухайлбал, Тан улсын Дү Фү, Ли Байн шүлгийг орчин цагт задгай үет үгсээр

¹² Ван Мандуга, 1. –Зохист аялгууны толь||-ийн зохиогч, Таван зүйлийн үсэг хадмал –Зохист аялгууны толь||, Үндэстний хэвлэлийн хороо, Бээжин, 2012, 4-р тал.

¹³ Karlgren Bernhard –The reconstruction of Ancient Chinese||, T'oung Pao, Vol.21, 1922, 1-42 pp.

сүүл холбон яруу сайхнаар уншлаа ч гэсэн, Тан улсын үеийн хятад хэл тэр үед битүү үет үг олонтой байсан шүү хэмээн бодохоор яав ч одоогийнхоор сонсохоос өөр сонсогдох ба гол нь хятад шүлэг сүүл холбодог тул төгсгөл нь одоогийнх шиг эгшиглэнт уужуу бус, ихээхэн таслагдсан зогсоц ихтэй сонсогддог байсан байх гэж төсөөлөгдөнө.

Ерөнхийдөө хятадын эртний яруу найргийн онцлог нь дараахь байдалтай юм.

- Үеийн нарийн зохиролтой, түүнийг нь толь бичгээр 1400 жилийн тэртээгээс журамласан.
- Ихэвчлэн 5 ба 7 үеэр шадлаж эсвэл нугалбар хийдэг. 3, 4, 5, 7, түүнээс дээш хэдэн ч үеэр шадлах боломжтой.
- Сүүл холбодог, бас дундын ба толгой холбоц мэр сэр тааралддаг.
- Хөгийн тэгшит ба ташуу аялгуугаар айзам цохилгыг тааруулдаг.
- Эртний шүлэг тухайн үеийн хэлний дуудлагаа үндэслэн яруу уянгалаг, ялангуяа сүүл холбоц нь өнөөгийн үеийн дуудлагаар сүүл дарсан гэж үзвээс эндүүрэл болно.

АНУ-ын Индианнагийн Их сургуульд эртний хятад хэлээр докторын зэрэг хамгаалсан Жёфри Вотерс¹⁴ (Geoffrey R. Waters 1948–2007)-ын –Хятадын сонгодог яруу найргийг орчуулах талаархи тэмдэглэл| өгүүлэлд хэдэн зүйлийг тэмдэглэн хэлжээ. Эдгээрийг дурдвал,

- Хятадын сонгодог яруу найргийг эх хэлээр нь уншиж ойлгох нэг хэрэг, орчуулах хүн нь өөрөө эх хэлээрээ шүлэг тэрлэдэг байвал уншиж мэдэрснээ жинхэнэ шүлэг болгон орчуулан буулгаж чадна. Өөрөөр хэлбэл, хятадын яруу найргийг дахин өөр хэлнээ амилуулах үйл юм.
- Яруу найргийг орчуулахаасаа өмнө тэр яруу найргийн талаар судалгаа, шинжилгээ хийж олон дахин нягталсны дараа орчуулж шүлэг болгон бичих;
- Яруу найргийн эрх чөлөө (яруу найрагч шүлгийн хэмнэлд тохируулан хэлний тогтсон хэм хэмжээг өөрчлөх, тонгоруулах зэрэг эрх чөлөө) зөвхөн яруу найрагчид байхаас бус, орчуулагчид байхгүй гэдгийг санаж байх;
- Яруу найргийг орчуулаад давхар түүнд дурдсан үйл явдал ба бусад дүрслэл нь юу илэрхийлсэн талаар нь тайлбар зүүлт нэмж бичих;
- Хятад яруу найргийн хатуу тогтсон хэмнэл, хэмжээг аль болох хадгалж орчуулах;

¹⁴ http://www.cipherjournal.com/html/waters_forum.html

- Нэрт орчуулагч дуун хөрвүүлэгчид сонгодог бүтээлийг орчуулсан байсан ч мөн дахин орчуулахад гэмгүй. Энэ нь тухайн сонгодгийн бас нэгэн давтагдашгүй орчуулга болно.

Жефри Вотерс-ын тэмдэглэлд ерөнхийдөө энэхүү өгүүллийг бичигчийн хэлэх гэсэн санааг хэлчихжээ. Дүгнэлтийг үүгээр орлуулан, өгүүллээ төгсгөсүгэй.

摘要: 翻译中国古诗词是给外国人介绍中国古典文诗词的一条桥梁。在这篇文章（文章题目：论中国古诗词翻译）中提到中国古代诗词是属于中国历史哪个朝代的、中国诗歌的特点是什么、在中国作诗规则是何时形成好的、把中文诗歌翻译成蒙古语时如何将具有中国特色的诗词翻译到蒙古文诗词的特点，不失诗意、诗型以及节奏等问题。对诗歌翻译人的要求第一、拥有母语作诗能力，第二、对每一首要翻译的古诗进行一定的详细研究。将这一切考虑周全后才能成功翻译古诗。